

Еңселі елдің ең алдымен көзге түсер қасиеті өз тарихының ұлттық-мемлекеттік, саяси-әлеуметтік, мәдени-рухани тұжырымдамасын көш түзгендей буып-түйіп бас-аяғын жинақтап отыратындығында. Мұндай тұжырымдама біртұтас этнос үшін уақыт көшінен қалмау, дұрысы сол көштің қозғаушы күшіне айналуына керекті рухани азығын қамдап алу үшін қажет. Кеше кім едің, бүгін қандай күйдесің, ертең қалай болады? Бұл сауалдардың кез келген халықты ұдайы

келгені бір жағынан, сүйінші сұрарлық қуаныш сезімін, екіншіден, уақыттан ұтылғаністің көңілге аздаған өкініш ұялатқанына ийту керек-ті. Сүйінші сұрайтын жері — кітапта айтар ойында даралық сипат, даналық келбет, қазақтың дәстүрлі қоғамы мен мәдениетінің ғылыми бағасын берудегі кеткен есені қайтару бар. Өкінетініміз — осындай сипаттағы еңбек ең болмағанда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында дүниеге келсе, бәлкім, сонан бері қоғамымыздың этнозерделік тұжы-

тұста ыдырап жатқан ру-тайпалардың ең алдымен тарихи тамырластығын ескере отырып топтастырылғандығы тарихи шындыққа сай. Бір ғажабы мұндай құрылымның іс-жүзінде басқа (кірме) тайпалар мен руларға да құшағы ашық болғаны, оларға тұтас этнос ішінен ақылға қонымды орын табылатыны дау тудырмайтын деректермен бекемделеді. Сөйтіп, қоғам тарапынан қабыл алынған мұндай жөн-жосықтың, жол-жоралғының, ата-баба дәстүрінің жолға қойылу себептеріне зерттеуші этнозерденің тұтастығын қамтамасыз ететін идеологиялық тетік ретінде қарайды.

Әрине, әрбір ру, тайпа, жүз деңгейлеріндегі түзілімнің өткен-кеткен тарихында қаншалықты дәрежеде, шарттылықтың барын, оның ауқымын нақтылы өлшеп-пішу қиын. Бірақ қомақты екені даусыз. Оған кітапта келтірілген түрлі ру-тайпалардың, жүздің құрамында кездесетін ортақ ру-тайпа атаулары, тіптен басқа түркі халықтарының ішінде жүргендігі дәлел бола алады. Бәрі де туыстық жүйе сияқты көрінетін бұл түзілімнің ішіне түрлі себебі мен дәлелін тауып қосылатын, тіпті кейде қосылмайтын ру-тайпалардың туыстық жүйесінде белгілі бір дәрежеде шарттылық орын алған болса, ол шарттылықтың ортақ этнозердеге сай мемлекеттік ұстаным ретінде бекемделіп отырғанын болжауға негіз бар. Онсыз этнозерденің бірлігін қамтамасыз ету мүмкін емес. Себебі, ең алдымен, сол ру-тайпаның мүшелері, сосын былайғы көпшілік туыстыққа, ататекке қатысты қисынды-қисынсыз дәйектемелерді (көбіне миф, аңыз, әңгіме түрінде) қабылдай бермесе керек-ті.

Бірінғай ақпараттық кеңістік ұғымы, біздіңше, барлық ауызша да, жазбаша да деректерді тұтастай қамтиды. Себебі, қазақтың этникалық бөлмыс-бітімі оның тарихына қатысты шежірелік мағлұматтармен ғана шектелмейтіні анық. Ұлттың дүниетанымын, әдет-ғұрпын, көркемдік таным-түсінігін, арман-қиялын, жүріс-тұрысын, наным-сенімін, моралдық-этикалық нормаларын, шаруашылық кәсібін, т.б. айғақтайтын аңыз-әңгіме, өлең-жыр, дастан, толғау, ғибратты сөз, миф, ертегі, қысқасы былай дейтіні жоқ, бәр-бәрі этнос табиғатынан өрбиді. Осындай көл-кесір ауызша дәстүр ғана көшпелі халықтың тұтастығын, оның жаратылыс-табиғатын, мінез-құлқын, дүниетанымын бірыңғай өрісте ұстай алады. Сонда ғана Ақаңның "жер бетінде этномәдени болмысы біртұтас жалғыз ұлт болса, ол — қазақ ұлты" (4-бет) деген

Бұл мәселенің біраздан бері қазақтың өткентарихына қатысты қай жағынан алып қарасақ та арнайы пікірталасқа түсетін уақыты пісіп жетілді. Ру, тайпа, ел, жер-су туралы ұдайы жарық көріп жатқан зерттеулер мен деректердің ұзын ырғасынан оқушы түгілі кейбір зерттеушінің өзі ненің не екенін, яғни дерек шындығын ғылыми тұрғыдан ажыратудан қалып бара жатыр.

Түптеп келгенде, шежірелік дәстүр халықтың өз тарихына деген көзқарасы мен тұжырымдамасының жиынтығы. Ал халықтың көзқарасы мен тұжырымдамасында қашанда шарттылықтың орын алатынын кез келген зерттеуші білуі тиіс.

Осы жерде мына мәселені атап өткіміз келеді. Өз ортасында шежірелік деректердің тарихи шыншылдығы мен мәліметке қанықтығы тұтастай алғанда дау тудырмаған, тудырса тездетіп реттеліп отырған. Ұжымдық сүзгіден етіп, жұртшылыққа кеңінен тарау үшін алдымен шежірешіл, аузы дуалы ақылман адамдардың мақұлдауынан еткен деп болжауға негіз бар. Себебі, шежірелік деректер еріккеннің ермегі ретінде айтылатын әңгімелердің сортынан емес, ол жеке индивидтің, ру-тайпаның тап бүгінгі күнгедей куәлік құжатының қызметін атқарғаны күмән қалдырмайды. Сондықтан ойдан-қырдан құрастырған қойыртпақ қисын бұл жерге жүрмейді. Барша жұрт мақұлдаған, шүбесіз, тарихтың баламасы саналған нұсқа ғана сақталған. Бұл жерде біз Ақаңның "ру-тайпалық жүйе тек генеологиялық құрылымның ғана айғағы емес, ең бастысы, ру-тайпалық жүйе көшпелі өмір-салттағы ұлттық-мемлекеттік жаралымның әлеуметті қахуалына, саяси-идеологиялық ұстанымына, мәдени-рухани қалпына тұғыр (фундамент) болған" деген пікірімен толық келісеміз.

Дегенмен, бұл жағдайдан, жоғарыда айтқанымыздай, шежірешілдік дәстүрде шарттылық жоқ деген ұғым тұмауы тиіс. Шарттылық бар және ол толып жатқан себептерге

КӨШПЕЛІ МӘДЕНИЕТТІҢ ЖАҢАША ПАЙЫМДАМАСЫ

толғандыратындығы ғана емес, бірбірінен ажыратылмай бірлікте пайымдалатыны да қапысыз шындық. Жұртшылықтың жады мен санасының жинақталып бір арнаға құяр тұсы ұлттың біртұтас бірлік идеясы болса, ол идеяның рухани азығы осы сауалдарға берілетін жауаптардың түйінінде жатыр.

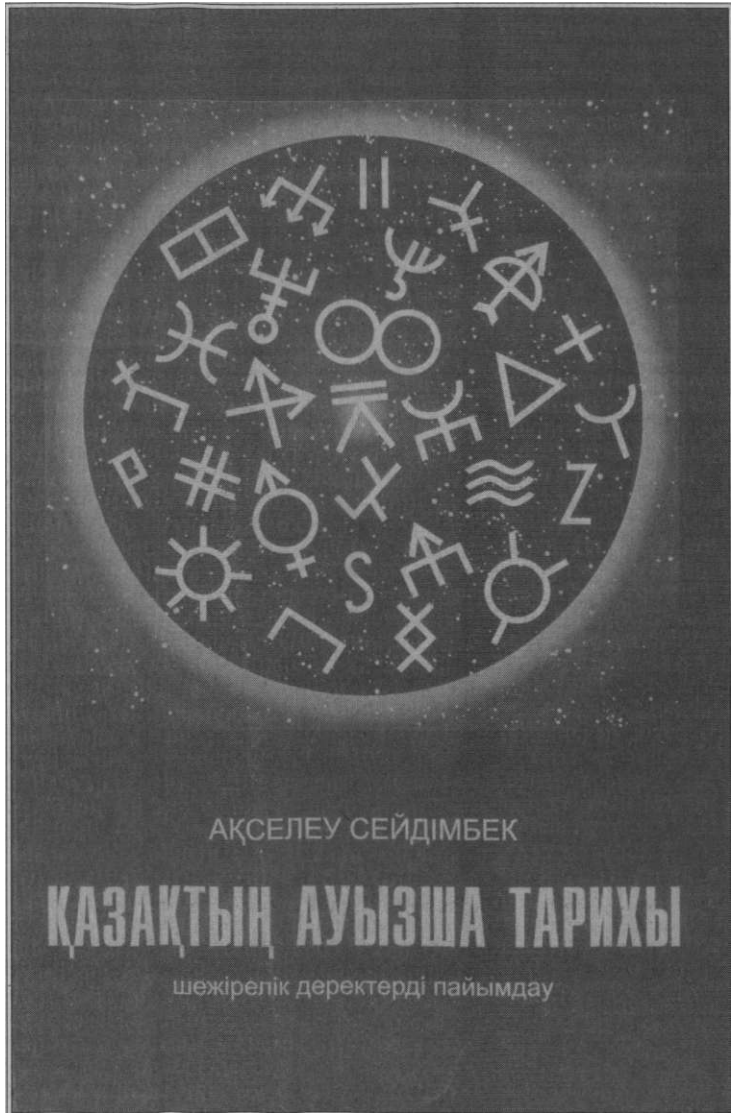
Әлбетте, алдағының не болатынын дөп басып, дәл айтатын ешкім жоқ. Ондай сәуегейлік орын алған жағдайдың өзінде тарихи шындық пен болжам іс-жүзінде бір-бірімен қабыспауы әбден мүмкін. Сөйте тұра өткен тарихтың себебі мен салдары саналатын бүгінгі күннің жай-күйіне қарап кез келген халық келешекке көз тастайтыны анық. Болашақтың бейнесін жұртшылық біз қаласақ та, қаламасақ та қоғамның бүгін ұстанып отырған тарихи тұғырнамасынан, саяси-әлеуметтік қарым-қатынасынан, қоғам-

рымдамаларының ұлттық салмағы әлдеқайдаарта түскен болар ма еді деген ой.

Кітапты оқып шыққанда алдымен аңғарғанымыз ғылыми тұжырымдаманың мейлінше дәстүрлі қазақ қоғамының табиғатынан туындап, аса мол деректерге арқа сүйеуі, Қазақ хандығының құрылуы барысындағы көшпелі қоғамның құрылымдық жүйесі, рулар, тайпалар, жүздер түзілімінің саяси, әкімшілік-территориялық, мемлекеттік, шаруашылық-кәсіптік негіздемелерін жіпке тізіп, қолмен қойғандай жаңаша пайымдаулары болды. Тағы да ойға оралғаны — кеңестік дәуірде қазақ халқының өткен тарихи көшпелі қоғамының шынайы келбеті туралы мұндай еңбек, біріншіден, партиялық цензурадан өтпеген болар еді, екіншіден, түрі ұлттық, мазмұны социалистік деп келетін таптық ұстаным тұрғысынан айыпталып, ұлтшылдықтың айғағы ретін-

Шарттылық салт-дәстүрмен, жол-жоралғымен, жөн-жобамен, этикалық нормалармен, тіпті кейде наным-сеніммен бекітіліп отырған. Бала асырап алу, бала алмастыру, асық жілік ұстату, құдандалы болу, қыздан туған ұлға енші бөлу, кірме руға шежіреден орын беру, ата текті ортақтастыру, т.т. сияқты үрдістердің бәрі мифтік, аңыздық, тарихи, діни ұғымдармен дәйектелетін болған.

Сонан осыншама тамырластық пен туыстықтың түпкі мәні Ақаңның пайымдауынша былай болып шығады: "Дәстүрлі қазақ қоғамында туыскандық жүйе деген, әрбір жеке адамды тұтас этножаралыммен сабақтастыратын, жай ғана сабақтастырып қоймай, әрбір жеке адамға этностың бір мүше екенін терең сезінетін, сол арқылы жалпы этникалық туыскандық жүйені әркімнің жақсы білуін өмірлік мұқтаждыққа айналдыратынын

дық болмыс-бітімінең өрбітіп алатынын өмірдің өзі көрсетіп отыр. Тарих сабағына жүгінер болсақ, этнозерденің бүгінгі ахуалы ертенгі күнге деген аландаушылық тудырмауы тиіс. Бұл ұлттың ұйысуына тікелей әсер ететін, оның іргесін бекем-деуіне немесе шарасыздыктан (бәлкім мәңгүрттіктен) ыдырауына әкеліп соғатын саяси-идеологиялық үдерістер.

Әрине, кез келген тарихи тұжырым-дама объективті тарихи шындыққа негіз-делуі қажет. Онсыз қоғамда бұрмалау-шылық, өзімшіл өктемдік, сөйтіп, этно-зердеге үстемдік орнай бастайды. Өктем ұлтта мұндай тұжырымдама көбінесе өзімшілдікпен жасалатын болса, бодан елдерде шектеу мен тыйым-тежеуге ұшы-райтыны жасырын емес. Бұған әлем тарихынан мысалдар жетіп артылады.

Демек, тарихи айғақтарға негізделетін тарихи тұғырнамалық пайымдаулардың қоғам үшін аса мәнді екенін, анығы ғылыми ой-пікірдің қоғамның жай-күйіне қатыстыөрбітінін, осыған сәйкес ғылым-ның қоғам айнасы екенін анық аңға-рамыз. Тарихи тқғырнама этнос табиғаты-мен қосақтала тұжырымдалады және ол қалай болған күнде де, саяси-әлеуметтік жай-күйді айтпағанның өзінде, ең алды-мен кісінің кісілік ұстанымына қатысты екені даусыз.

Бүгінгі ой тәуелсіздігі орнаған ортада қалам ұстаған адам қай тақырыпты қалай қаузасада еркі бар. Әсіресе, жеке бір ауылдың, ауданның, сол деңгейдегі бір адамның, болмаса жекелеген ру-тайпаның мен-жайын тәптіштеп баяндап, әдемі әшекейлеп, түрлі-түсті суреттермен безен-дірген кітап көп. Бір әулет, бір ру үшін қымбатдүние саналатын ондай қалың кітаптар — қатпар-қатпар тарихымызды түгендемесе де ұлтқа зияны жоқ, ана тіліміздің насихаттаушысы болғанын көңілге медеу қыламыз. Тек әйтеуір ұлт-тық мүддені аяқ асты етпесе болды да. Ал шындығына келгенде онсыз да дүкен-дерде селдіреп тұрған қазақша кітаптар-дың ішінен ұлт сүйсініп оқитын, халқы-мыздың зердесіне ой салатын ғибраты күшті, тарихи шындығы күмәнсіз жақсы кітап тауып оқу қиындап барады.

Бұл ахуалдың бір жағынан этнозер-денің әлі де игеріліп болмаған жай-күйі мен қазіргі тәуелсіз бітімі ғылыми пайым-даулардың шындап тезіне түспегенін аң-ғартса, екіншіден жеке зерттеушінің ұлтқа қатысты ұстанымының да мені зор екені-не күмән қалдырмайды. Сөйтіп, көңілің қалап,ақылың құптайтын жалпы ұлттық сұраныстың өтеуін іздейсің...

Соңғы жылдардағы қоғамдық-гумани-тарлық ғылым салаларындағы осындай сұраныстың өтеуіне тұрарлық еңбектердің бірі ғана емес, бірегейі ретінде қазақтың дәстүрлі мәдениеті мен этностық болмыс-бітімінің терең зерттеушісі, белгілі ғалым, жазушы, этнограф, фольклортанушы Акселеу Сейдімбектің "Қазақтың ауызша тарихы. Шежірелік деректерді пайымдау" (Астана, 2008, 728 бет) атты іргелі зерттеуі атап өтуге лайықты деген ойдамын. Қазақ оқырманына жол тарқан бұл кітап — ұлттық құндылқтарымызды қызғыштай коритын зерттеу ғана емес, сол құнды-лықтарды этнографиялық және этно-логиялық ғылымның қазіргі жетістіктері тұрғысынан тарихи шындыққа сәйкес шынайы түрде саралап беретін еңбек. Оқырманын бей-жай қалдырмайтын, тұжырымдамалық мазмұны теренге тартқан, қазақтың дәстүрлі қоғамына тарихи-тұрғыдан зерттеуде ауыр жүк арқалаған бұл еңбектің ХХІ ғасырдың басында әупірім Тәңір деп дүниеге

демансұкталған болар еді дейтін ұлт тағдырының уақыт тезіне түскен кейпі болды.

Бұлайша өткенге қарайлаңқырап, болмаған істі болғандай етіп баяндауы-мызда себеп бар. Қазақтың ру, тайпа, жүз дейтін ұғымдарына кеңестік ұстанымның аямай шеңгелді қолын салғаны сонша-лық, әлі күнге дейін бұл ұғымдар ғылыми ой-пікірден үстін шығып, қарапайым оқырманды айтпағанда, кейбір зерт-теушілердің өзі бұл мәселеге үрке қарай-тыны жасырын емес. Өз тарихымыздан жеріну деген осы болар. Осы тұста "Қазақтың ауызша тарихына" қарап отырып, қазақ елінің тәуелсіздік туы астында төл тарихымызға деген тұғырна-маның өзгергендігі ғана емес, тарихи әділдікпен объективтіліктің ғылыми зерт-теулерде әдістемелік жағынан да, әдіс-намалық жағынан да іс жүзінде басшы-лыққа алынып жүзеге асқанын тағы бір рет атап ету артық болмас.

Мәселенің бетін ашып алайық, қазақ-тың көшпелі қоғамына қазіргі ғылыми-мәдени тұрғыдан ден қойғандағы мақсат ру-тайпалық жүйені дәріптеп, оны қайта тірілту емес. Ондай жүйені дүниеге әкел-ген және арқа сүйеген қоғам келмесе кеткен. Мәселе қазақ этносының қалып-тасуына және дербес мемлекеттік құры-лымының іргетасын берік ұстауына айрықша қызмет еткен құбылыстың тари-хи-саяси мәнін, төл тарихымыздың қабырғалы кезеңіне әділетті баға бере отырып, Ақанның сезімен айтқанда "көшпелілер қоғамына негіз болған ру-тайпалық жүйенің сол кездегі киеленген (сакрализация) сипатын" ашып көрсетуде. Сол арқылы өз тарихына менсінбей, қомсына қарайтындардың көзқарасы мен пиғынына тойтарыс беруде.

Кез келген қоғамның және дәуірдің этнозердесінде біріктіруші дінгек идеясы (центральная идея терминін Ақаң осылай қазақшалаған)болады. Онсыз мемлекеттік тұтастыққа негізделген этностың ғұмыры ұзаққабармаса керек. Ондай дінгек идея сол дәуірдің, сол қоғамның саяси-мәдени, әлеуметтік-экономикалық өзгешеліктері мен құрылымынан келіп шығатыны және сол ортаға қызмет ететіні күмәнсіз. Қазақ хандығы аясындағы ру-тайпалық жүйенің де осындай қажеттіліктен, көшпелілердің этноәлеуметтік табиғатынан туындағанын біле тұра оның қазіргі тыныс-тіршілі-гімізге, идеологиялық ұстанымымыз бен қалпымызға сай келмегеніне қарап өткен тарихымыздағы менің де жоққа шығаруға себеп жоқ. Қазіргі рушылдық пен жүзшіл-дік пийғылдар жекелей алып қарағанда бүлінген дүниенің сынықтары мен ұш-қындарын өз мүддесіне лайық малдану-дың көріністері ғана.

Ал енді қазақ ғылымында тарихқа да, мәдениетке де қатысты өзімшіл өктем тұжырымдама бұрын-соңды болған емес, бұдан кейін де бола қоймас. Себебі, мұндайдың тарихи алғышарттары қазақ қоғамына мүлдем жат. Шектеу мен тыйым салудың жайына келетін болсақ, оның зардабын қазақтың ой-зердесі тартудай-ак тартты. Ақаңның кітабында осындай идеологиядан әбден қаймығып қалған көшпелі қоғамның тарихи жай-күйі мүлдем жанаша тұжырымдалып, ХV ғасырда Қазақ хандығының құрылған күнінен бастап жаңа мемлекеттің іргетасын бекемдеу үшін рулық, тайпалық, жүздік құрылымдардың жаңадан түзілгендігіне бұлтартпас дәлелдер келтіріледі. Кейін-гілерге осындай туыстық, генеологиялық жүйе қатып қалған қаңқа сияқты көрінгенімен, Қазақ хандығы құрылған

нәтижесінде "қарға тамырлы қазақ" деп аталатын біртұтас этнос аясындағы барша тіршілік-әрекетті реттеп отыруға тегеурін-ді ықпал ететін және әлеуметтік қатынас-тардың барлық деңгейлері мен типтеріне бірдей қатысы бар этноакпараттық кеңіс-тік екені біршама сараланды" (181-бет).

Қазақ халқының біртұтас бөлінбейтін этнос екендігін құрамындағы рулар мен тайпалар түзілімінің тарихын зерделеу арқылы көз жеткізген Акселеу Сейдімбек ұлттыңболмыс-бітімін, өзіндік сипатын, мәдениеті мен дүниетанымын жете түсін-дірудің табиғи-тарихи кілтін тауып, ру-тайпа төңірегіндегі небір алыпқашпа әңгімелердіңтүпкі мәніне нүкте қойды деген ойдамыз. Бір кезде этникалық тұтастық тұрғысынан зерделенген ру-тайпа бірлестігінің бүгінгі қалдығы арагі-дік қисынсызды қиыстыратындай әсер қалдыратыны рас. Заманы басқа жүйенің ХХІ ғасыр табалдырығында ағайын арасындағы сыйластықты, аралас-құра-ластықты, үлкенді құрметтеуді, туысқа қайырылымдықты, құда түсуді реттеуге септігін тигізері сөзсіз, бірақ ұлтты бел-шектеуге өсте жол бермейтін, керісінше, "қарға тамырлы қазақ" сұраса келе бір-біріне ағайын, туыс, бауыр, құда-жекжат болып шығатынын әрбір қазақ түсінуі шарт. Себебі, көшпелі қоғамның ұлттық-мемлекеттік жаралым (организм) ретіндегі жүйесін бүгін жеке мүддеге сай үзіп-жұлқып кәдеге жарату, сыпайылап айт-қанда кара бастың қамын күйттеу.

Ал шындығына келгенде бұл жүйенің түпкі мені де, қызметі де Ақаңның пайымдауында мүлде басқаша тұжы-рымдалады:

— Мемлекеттік-құқықтық тұрғыда далалық демократияға негізделген билік жүйесі орныққан;

— әлеуметтік-құрылымдық тұрғыда әулет—ата—ру—тайпа—жүз деп келетін әкімшілік-аумақтықсатылы тұтастыққа құрылған;

— материалдық-өндірістік тұрғыда ру-тайпа аясындағы "ауыл" немесе "қауым" деп аталатын әрбір ұжымдық бірлестіктер өзін-өзі толық қамтамасыз еткен;

— этномәдени тұрғыда әлеуметтік қатынастардың барлық деңгейлері мен типтерін тұтастандыратын акпараттық кеңістігі қалыптасқан (96-бет).

Мұны көшпелі өмір салттың аясында аса тиімді, қоғамға қалтқысыз қызмет еткен тұтас жүйенің тарихи тұжырым-дамасы деп түсінген жөн.

Бұл ретте көшпелі қоғамды қан тамы-рындай байланыстырып жатқан бірыңғай акпараттық кеңістік туралы да айта кеткен орынды. Түптеп келгенде, бұл көшпелі қоғамның этникалық тұтастығын қамта-масыз ететін акпараттар жиынтығы деген сөз. Жұртшылықтың идеологиялық мені зор мәселенің төңірегінде ғана ұйысуы мүмкін екенін ескерер болсақ, онда көш-пелі елдің көңілінен шығатын, әрі халық-тың бүтіндігін қамтамасыз ететін бірден-бір акпараттық мәлімет өзінің кім екенің (жеті атаны білу), қай елден тарайтының және ісі қазаққа қай жерден қосыла-тының дейтін мәліметтер ең маңызды сауалдарға айналады.

Осы жерде орайы келгенде айта кете-йік, отырықшы шаруашылыққа сәйкес территориялық тәртіппен жіктеуге көш-пелі қоғамның табиғаты мүлдем көнбейді. Арғы дәуірлердегі құлашы кең, өрісі ұзақ көштің жазда Орал тауларына, Сібір өзендеріне дейін, қыста Шу, Сыр бойына дейін жазылып қоныстанатынын ескер-сек, акпараттық кеңістікті реттеудің

тұжырымын іс жүзінде қамтамасыз еткен пәрменді күш, бір жағынан, осы айтылған кең мағынадағы бірыңғай акпараттың жиі алмасуы мен ортақтығына ұйытқы болған көшпелі өмір салты. Ұлан-ғайыр даланың тұтастығы ол заманда тек осылай ғана жүзеге асуы мүмкін.

"Қазақтың ауызша тарихы" қамтыған мағлұматтардың дені шежіреге қатысты. Олай болатыны заңды да. Дәстүрлі ұғымдатарихтың тікелей баламасы осы шежірелік деректер. Сол үшін де зерттеуде бірыңғай акпараттық кеңістік ұғымы іс жүзінде шежірелік мәліметтермен шектелген. Бұған қосып-аларымыз жоқ.

Дегенмен, осынша акпараттық жүйе-нің жүгі ауызша айтуға және таратуға жүктелгендіктен оның бітімі мен салма-ғының басқа қоғамдық ортадан түбірлі айырмашылығы барын да айтқан жөн. Ауызша шешен сөйлеу, сөздің байыбына бару, өз жадынан бір-екі ауыз болса да өлең шығару сияқты қасиеттер қоғамның әрбір мүшесінің үйреншікті әдеті саналған. Ал сөзге дес беру, бір ауыз сөзге тоқтау, сөзін жерге тастамау, сөзден ұтылып қалмау, сөздің парқын пайымдап отыру сияқты ұғымдар кісінің кісілігін, тектілігін айақтайтын қоғамдық нормаға, моральдық-этикалық қарым-қатынас-тардың көрсеткіші мен куәсына айналды. Кез келген жолаушының ата-тек сұрас-қаннан кейінгі қадір-қасиеті оның сөзіне қарап пайымдалғанын сол ауызша дерек-тердің дені айшықтап тұрады. Сөйтіп, поляк саяхатшысы А.Янушкевич айтқан "аққан селдей, ескен желдей ағыл-тегіл сөздің" тербелген бесігі көшпелі қоғам қарым-қатынасқұралы тілді өнер дәреже-сіне көтерді. Бұған өткен ғасырларда қазақ даласын кезген ондаған ғалымдар-дың, саяхатшылардың, мәлімет жинаушы-лардың, тілмаштардың, тіптен түрлі мақсатпен жүрген әскери адамдардың да деректері куә. Олардың бұл көрініске назар аудармағандары сирек.

Қазақтың ауызша сөз өнері тұр, жанр-лық құрамы жағынан әлемдік фольклор-дың алдыңғы сапында екендігі, оларды тек көркем сөз өнері ретінде қарастыруды айтпағанның өзінде, тарих, этнография, тіл, философия, құқық, дін, этика, эстетика, педагогика, психология сияқты пен-дердің ұлттық тарихи дерек көзі сол ауыз-ша мұрадан бастау алатыны қазір күмен тудырмайтын шындық.

Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең, — деп, Абай атамыз айтқандай, бесік жырынан жоқтауға дейінгі адам өмірінің рухани салмағы сөзбен өрілетіні сөз қадірін бағалаған қоғамныңжемісі.

Акселеу Сейдімбек — фольклортану-шы ғалым. Сол үшін де ол қазақтың шежірешілдік дәстүрі мен сөз өнерінің табиғаты бір-бірімен тарихи тұрғыдан салғыластырылып қарастырылса ауызша тарихтың көркемдік (немесе шарттылық) жағы мен тарихи деректік сипаты жан-жақты ашыла түсетінін жақсы біледі. Әрине, бұл жағдайды кітаптың өн бойы-нан біртіндеп аңғаруға болады. Дегенмен, қиял мен шындықтың, шарттылық пен тарихилықтың арасын әдістік және әдіснамалық тұрғыдан ажыратып алуы қажетеді деп санаймыз. Себебі, қазақтың ауызша тарихының шындығы қайсы, ойдан қосылған қоспасы қайсы, оның үстіне өз уақытында шындықтың өзі деп қабылданған мифтік, киетектік (тотем), аңыздық қисындардың өткені мен бүгінгісінің ара жігін анық ажыратып алу үшін де әдістік және әдіснамалық ұстанымныңбетін ашып алу керек еді.

байланысты орын алған. **Біріншіден**, зерттеу нәтижесіне қарағандай Қазақ хандығы құрылғанға дейінгі кезеңнің генеологиялық түзілімі мейлінше ық-шамдалған және қазақ қоғамының этногенездік ұстанымына сәйкес өзгер-тілген, **екіншіден**, бұрыннан бар ру-тайпалардың түзілімі жаңадан қайта қаралып, жаңа құрылымға лайық қайта жасақталған, **үшіншіден**, мифтік, киетек-тік, ілкіаталық (первопредок), мәдени қаһармандық(культурный герой) тұлғалар дәрежесіндегі ата-бабалар байырғы тотемдік, антропоморфтық (жартылай аң, жартылай адам), діни-мифологиялық, наным-сенім сипатында сақталған, **төртіншіден**, кірме рулар, аттас ру-тайпа-лар, ұранға шыққан аналар, қыздан, асырапалған баладан тарайтын рулар, жүзге кірмейтін ру-тайпалар сияқты түзі-лімдердің астарында генеологиялық прин-циптенгөріэтнос тұтастығын қамтамасыз ететін "шарттылықтың" ізі бар.

Мұның бері түптеп келгенде казак қоғамының ішінде жүрген ру-тайпа-лардың қай-қайсысын да сыртқа теппей, ішке тартқан этнозерденің ұстанымын айғақтайды. Бұған тегеуріні күшті ру-тайпалардың өз тегін мықты аңыз атадан, мифтік, діни, байырғы тарихи қаһарман-дардан таратып алатынын да қосуымызға болады.

"Қазақтың ауызша тарихы" еңбегінің көтерген жүгін газет мақаласы көлемінде түгел сөз етіп шығу мүмкін емес. Ауызша тарихты рет-ретімен тарататын шежірені жетік білетін, өтірікті өрге бастырмайтын дала ділмарлары мен шешендері, данагөй қариялары көшкен елмен бірге кетті. Дәурені өтіп, оралмасқа бет алған кештің ең соңғы легіне Акселеу Сейдімбектің де ілесіп үлгергені бұл енбектің шынайы сипатын қамтамасыз еткен. Сол үшін де көшпелі қоғамның жоқтаушысындай әсер қалдыратын Ақаңның көзбен көрген, құлағы естіген, қолмен жиған деректері асқан бір ыждаһатпен, перзенттік махаб-батпен қат-қатымен баяндалады. Көшпелі қоғам сізді еріксіз өзіне ынтық етеді. Бұл зерттеушінің қалам қарымы, туған ортасынадеген ыстық ықыласы.

Көшпелі салттын қаймағы бұзылып, ат үстінде жүрген қазақтың қайсар рухы жаншылғанда отарлаушылар еркіндікті ғана алған жоқ, ата кәсіп пен көшпелі салтты да түсініксіз тіршілікке айнал-дырып жіберді. Жойдасыз ашаршылық-тар, қырғын-сүргін, жер ауа кешу сияқты зобаландардың қазақ тарихында еселей түсуі де содан.

Бүгінгі ұрпақ қазақтың өткен дәуі-рінің тарихи түйінін дұрыс ұғынуы керек. Елін, жерін сүю, мәдениеті мен тілін қастерлеу өз халқының тарихын жақсы білуден жене оны мақтан тұтудан бас-талады. Ру-тайпа ұғымын еркімнің қолжаулығына айналдырмай, бөлінбейтін біртұтас этностың бөлшегі екенін, ал-дымен тұтас этностық сананың қашан да жоғары тұратынын кез келген қоғамның мүшесі білуі тиіс. Бұл біздің егемен еліміздің бүгіні мен ертеңі үшін, ұлттың ширығуы үшін аса қажетті тарихи-рухани алғышарттар.

Қазақтың бір-біріне ағайын, туыс, бауыр болып келетіні, баршаға деген бауырмалдық сезімі, ешкімді де жатсын-бай құшағын ашатыны — атадан қалған мұра.

"Қазақтың ауызша тарихының" қазіргі қоғамға беретін үлгі-өнегесі де осында.

Шәкір ЫБЫРАЙ,
филология ғылымдарының докторы.